

TIJORAT BANKLARIDA RAQAMLI DEPOZIT XIZMATLARI VA ULARNING HISOBI

Turdimuratov Aydos Sadulla o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17141786>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va ularning amaliy ahamiyati keng qamrovda tahlil qilingan. Raqamli transformatsiya jarayonida omonat operatsiyalarining elektron platformalarga o'tkazilishi bank faoliyatida samaradorlikni oshirishi, mijozlar uchun vaqt va mablag' tejalishini ta'minlashi, shuningdek, moliyaviy shaffoflik va hisob-kitoblarning aniqligini kuchaytirishi alohida ta'kidlangan. Shuningdek, raqamli depozitlar bo'yicha hisob yuritish mexanizmlari, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 9) asosida foizlarni hisoblash, risklarni baholash hamda kiberxavfsizlik choralari qo'llash masalalari yoritilgan.

Xalqaro tajriba, xususan AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida raqamli depozit xizmatlarining qo'llanilish darajasi, O'zbekiston amaliyoti bilan qiyosiy tahlil qilinib, so'nggi yillarda milliy bank tizimida ushbu xizmatlarning jadal o'sishi raqamlar va statistik ko'rsatkichlar orqali asoslab berilgan. Shu bilan birga, raqamli depozit xizmatlarining kengayishi jarayonida yuzaga kelayotgan muammolar – infratuzilma yetishmovchiligi, kiberxavfsizlik xatarlarining ortishi va moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi kabi omillar ham batafsil ko'rib chiqilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlari hisobini takomillashtirish, xalqaro tajribalarni milliy amaliyotga moslashtirish, axborot texnologiyalaridan keng foydalanish hamda kiberxavfsizlikni mustahkamlash orqali banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va mijozlar ishonchini yanada oshirish mumkin. Ushbu ilmiy maqola natijalari bank faoliyatini modernizatsiya qilish jarayonida amaliy qo'llanilishi mumkin bo'lgan ilmiy-uslubiy xulosalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Tijorat banklari, raqamli depozit, elektron bank xizmatlari, moliyaviy hisob, omonat operatsiyalari, raqamli transformatsiya, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 9), kiberxavfsizlik, mijozlar ishonchi, moliyaviy shaffoflik.

DIGITAL DEPOSIT SERVICES AND THEIR ACCOUNTING IN COMMERCIAL BANKS

Abstract. This article comprehensively analyzes the formation, stages of development and practical significance of digital deposit services in commercial banks. It is emphasized that in the process of digital transformation, the transfer of deposit transactions to electronic platforms increases the efficiency of banking activities, saves time and money for customers, as well as increases financial transparency and accuracy of calculations. It also covers the mechanisms of accounting for digital deposits, the calculation of interest based on international financial reporting standards (IFRS 9), risk assessment and the application of cybersecurity measures.

International experience, in particular, the level of use of digital deposit services in the USA, Europe and Asian countries, is analyzed in comparison with the practice of Uzbekistan, and the rapid growth of these services in the national banking system in recent years is substantiated by figures and statistical indicators.

At the same time, the problems that arise in the process of expanding digital deposit services - such as lack of infrastructure, increased cybersecurity risks, and low financial literacy - are also examined in detail.

The results of the study show that by improving the accounting of digital deposit services in commercial banks, adapting international experiences to national practice, using information technologies widely, and strengthening cybersecurity, it is possible to ensure the financial stability of banks and further increase customer confidence. The results of this scientific article contain scientific and methodological conclusions that can be practically applied in the process of modernization of banking activities.

Keywords: Commercial banks, digital deposit, electronic banking services, financial account, deposit transactions, digital transformation, international financial reporting standards (IFRS 9), cybersecurity, customer confidence, financial transparency.

Kirish

So‘nggi yillarda jahon moliya bozorida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bank faoliyatiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda. Xususan, tijorat banklarida depozit xizmatlarini elektron platformalarga o‘tkazish jarayoni bank-mijoz munosabatlarini tubdan o‘zgartirib, xizmatlar sifatini oshirmoqda. Raqamli depozit xizmatlari orqali mijozlar istalgan joy va vaqtda omonat mablag‘larini joylashtirish imkoniga ega bo‘lib, bu esa ularning vaqtini tejash bilan birga, banklar uchun ham operatsion samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasida “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va bank tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha qabul qilingan davlat dasturlari raqamli transformatsiyaning keng joriy etilishini ta‘minlamoqda. Shu jumladan, depozit xizmatlarini raqamlashtirish banklarning raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy xizmatlardan foydalanishni kengaytirish va aholining bank tizimiga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur maqolada tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlarining shakllanishi, ularning afzalliklari va hisobini yuritishning zamonaviy mexanizmlari, xalqaro tajribalar hamda O‘zbekiston amaliyoti tahlil qilinadi. Shuningdek, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari hamda kelgusida rivojlantirish istiqbollari yoritiladi.

Metodologiya: Ushbu tadqiqotda tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlarini o‘rganish jarayonida ilmiy-uslubiy yondashuvlar majmuasi qo‘llanildi. Avvalo, nazariy asoslarni aniqlash maqsadida iqtisodiy adabiyotlar, xalqaro moliya institutlari (IMF, World Bank, BIS) hamda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki va tijorat banklarining rasmiy ma‘lumotlari tahlil qilindi. Bu jarayonda qiyosiy tahlil usuli yordamida raqamli depozit xizmatlarining xalqaro amaliyoti va milliy tajriba o‘rtasidagi o‘xshashliklar hamda farqlar aniqlab chiqildi.

Tadqiqot metodologiyasida statistik ma‘lumotlarni yig‘ish va ularni tahlil qilish asosiy o‘rin egalladi. 2020–2024 yillar davomida tijorat banklari faoliyatida raqamli depozitlar hajmining dinamikasi, ularning umumiy omonatlardagi ulushi va mijozlar sonining o‘sish tendensiyalari ko‘rsatkichlari asosida hisob-kitoblar olib borildi. Shu bilan birga, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 9) asosida depozit hisobini yuritishning metodik asoslari ham o‘rganildi.

Tahlil jarayonida tizimli yondashuvdan foydalanildi, ya'ni raqamli depozit xizmatlarining iqtisodiy mohiyati nafaqat bankning ichki samaradorligi, balki mijozlar ishonchi, moliyaviy shaffoflik va raqamli xavfsizlik kabi omillar bilan ham uyg'un holda o'rganildi. Bundan tashqari, ekspert fikrlari va bank amaliyotidan olingan kuzatuvlar asosida muammolar va istiqbolli yechimlar tahlil qilindi.

Metodologik jihatdan tadqiqotda induktiv va deduktiv yondashuvlar qo'llanildi. Induktiv yondashuv yordamida bank amaliyotida yuzaga kelayotgan aniq holatlar umumlashtirildi, deduktiv yondashuv orqali esa nazariy qarashlar amaliy natijalar bilan uyg'unlashtirildi.

Shu tariqa, mazkur tadqiqotning metodologik asoslari raqamli depozit xizmatlarini nazariy va amaliy jihatdan har tomonlama o'rganishga, mavjud kamchiliklarni aniqlashga va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishga imkon berdi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlarini o'rganishda nazariy va amaliy adabiyotlar keng qamrovda tahlil qilingan. Xalqaro miqyosda raqamli bank xizmatlari va ularning moliyaviy tizimdagi o'rni bo'yicha bir qator fundamental tadqiqotlar mavjud. Masalan, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) va Jahon Banki tomonidan e'lon qilingan hisobotlarda raqamli moliyaviy xizmatlarning aholi moliyaviy inklyuziyasini kengaytirishdagi roli alohida ta'kidlanadi. Ularning fikricha, raqamli depozitlar nafaqat banklarning likvidligini mustahkamlash, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Basel qo'mitasi (BIS) tomonidan chop etilgan "Digital Banking Sound Practices" nomli hujjatda esa raqamli bank xizmatlarining xavf omillari, xususan kiberxavfsizlik va operatsion risklarni boshqarish mexanizmlari keng yoritilgan. Bu adabiyot raqamli depozit xizmatlarini rivojlantirish jarayonida hisob va audit masalalariga ham e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Mahalliy miqyosda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bank tizimini isloh qilish strategiyasi 2022–2026 yillar uchun" farmoni va "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturida tijorat banklarida raqamli xizmatlarni kengaytirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar raqamli depozitlar xizmatini huquqiy va tashkiliy jihatdan mustahkamlash uchun asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Akademik manbalarga murojaat qilinganda, Karimov B. (2024) tomonidan yozilgan "Tijorat banklarida raqamli depozitlar" maqolasida elektron platformalarda omonat mablag'larini joylashtirish jarayonining afzalliklari, mijozlarga yaratilayotgan qulayliklar va hisob yuritishdagi muammolar tahlil qilingan. Shuningdek, Nurmuratov M.ning intervyularida Markaziy bank tomonidan depozit xizmatlarini raqamlashtirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar va ularning iqtisodiy samaralari ko'rsatib berilgan.

Umuman olganda, adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlarini rivojlantirish va hisobini takomillashtirish global miqyosda ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro tajriba va milliy yondashuvlarni uyg'unlashtirish orqali O'zbekistonda mazkur xizmatlarning samaradorligini oshirish, moliyaviy shaffoflikni ta'minlash va mijozlar ishonchini kuchaytirish mumkin.

Tahlil va natijalar

So'nggi yillarda O'zbekiston tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlari tez sur'atlarda kengayib bormoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2020-yilda omonatlarning atigi 12 foizi

elektron kanallar orqali jalb qilingan bo'lsa, 2024-yil yakuniga kelib bu ko'rsatkich 55 foizdan oshdi. Bunday o'sish, avvalo, mobil ilovalar, internet-banking va boshqa elektron platformalarning joriy etilishi bilan chambarchas bog'liq. Mazkur jarayon mijozlar uchun qulaylik yaratibgina qolmay, banklar uchun ham operatsion samaradorlikni oshirdi.

Raqamli depozitlarning kengayishi natijasida banklarning resurs bazasi mustahkamlandi.

Elektron kanallar orqali mablag' jalb qilish an'anaviy filial tarmog'iga nisbatan tezroq, arzonroq va xavfsizroq hisoblanadi. Shu sababli, tijorat banklari xarajatlarini kamaytirib, yangi mijozlarni jalb etishda sezilarli ustunlikka ega bo'ldi. Ayniqsa, yoshlar, kichik biznes subyektlari va chekka hududlardagi mijozlar raqamli omonatlardan keng foydalanmoqda.

Hisobotlarni yuritishda ham raqamli depozitlarning ahamiyati oshmoqda. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 9) talablariga mos ravishda foiz hisoblash, mijozlarning depozit muddatlarini nazorat qilish va risklarni baholash jarayonlari avtomatlashtirilmoqda. Bu esa hisobotlarda aniqlik va shaffoflikni ta'minlab, audit jarayonida ham qulaylik yaratmoqda.

Shu bilan birga, raqamli depozit xizmatlari joriy etilishida bir qator muammolar ham kuzatilmoqda. Jumladan, kiberxavfsizlik bilan bog'liq tahdidlar, ayrim hududlarda internet infratuzilmasining sustligi hamda aholining moliyaviy savodxonlik darajasining yetarli emasligi xizmatlarning to'liq imkoniyatlarini namoyon qilishiga to'sqinlik qilmoqda. Biroq hukumat tomonidan qabul qilingan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va Markaziy bank tashabbuslari ushbu muammolarni bosqichma-bosqich hal etishga xizmat qilmoqda.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli depozit xizmatlari nafaqat banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlamoqda, balki milliy iqtisodiyotda pul aylanmasining tezlashishiga, naqd puldan foydalanishni kamaytirishga va aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchini oshirishga ham xizmat qilmoqda.

Tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlarini rivojlantirish jarayoni nafaqat bank tizimining samaradorligini oshirmoqda, balki butun moliya sektorida raqamli transformatsiyani jadallashtirmoqda. Raqamli omonatlarning joriy etilishi orqali mijozlar uchun qulaylik darajasi oshgan bo'lsa-da, banklar oldida bir qator strategik vazifalar ham paydo bo'lmoqda.

Birinchidan, kiberxavfsizlik masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Depozit mablag'lari bilan bog'liq ma'lumotlarning himoyalaniishi banklar uchun eng ustuvor yo'nalishlardan biri sanaladi. Shu nuqtai nazardan, blokcheyn texnologiyalari, ko'p bosqichli autentifikatsiya va sun'iy intellekt asosidagi xavfsizlik tizimlarini keng joriy etish talab etiladi.

Ikkinchidan, raqamli depozit xizmatlarining kengayishi aholining moliyaviy savodxonlik darajasi bilan bevosita bog'liq. Qishloq hududlarida, internet infratuzilmasi sust bo'lgan joylarda mijozlarning raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari cheklangan. Shu sababli, tijorat banklari uchun mijozlarni o'qitish, axborot kampaniyalari o'tkazish va oddiy interfeysli mobil ilovalarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli depozit xizmatlari banklar uchun raqobatbardoshlik omili hisoblanadi. Masalan, AQSh va Yevropadagi yirik banklar depozitlarning 70–80 foizini raqamli kanallar orqali jalb qilmoqda. O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich 55 foiz atrofida bo'lib, hali katta rivojlanish salohiyatiga ega. Shu bois, milliy banklar uchun xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish va yangi innovatsion yechimlarni izlash zarur.

Shuningdek, raqamli depozit hisobini yuritishda xalqaro standartlar (IFRS 9)ga to'liq moslashish banklar uchun nafaqat shaffoflikni ta'minlaydi, balki xorijiy investorlar ishonchini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. Bu jihat bank tizimining barqarorligi va xalqaro moliya bozoriga integratsiyalashuvini ta'minlaydi.

Umuman olganda, muhokama shuni ko'rsatadiki, raqamli depozit xizmatlarini kengaytirish va hisobini takomillashtirish orqali banklar nafaqat o'z faoliyat samaradorligini oshirishi, balki moliya tizimining umumiy raqobatbardoshligini ham mustahkamlashi mumkin.

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlarining rivojlanishi moliya tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalar asosida shakllangan omonat operatsiyalari mijozlar uchun tezkorlik, xavfsizlik va qulaylik darajasini oshirib, banklar uchun esa operatsion xarajatlarni kamaytirish va resurs bazasini kengaytirish imkoniyatini bermoqda. Bu esa banklarning bozor sharoitida raqobatbardoshligini mustahkamlashda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Biroq, ushbu jarayon bir qator muammolar bilan ham yuzma-yuz kelmoqda. Eng avvalo, kiberxavfsizlik masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Depozit hisobvaraqlarini himoya qilish, mijozlarning shaxsiy ma'lumotlarini saqlash va noqonuniy kiberhujumlarga qarshi kurashish banklar oldidagi asosiy vazifalardan biridir. Shu sababli, raqamli depozit xizmatlarini rivojlantirishda ilg'or texnologiyalarni, jumladan blokcheyn, kriptografiya va sun'iy intellekt asosidagi himoya tizimlarini joriy etish zarur.

Shuningdek, raqamli depozit xizmatlaridan foydalanish aholining moliyaviy savodxonligi bilan bevosita bog'liq. Internet infratuzilmasi sust bo'lgan hududlarda hamda moliyaviy bilim darajasi past qatlamlarda bu xizmatlardan foydalanish imkoniyati chegaralangan. Bu esa banklar zimmasiga qo'shimcha mas'uliyat yuklaydi: aholiga moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha treninglar o'tkazish, tushunarli interfeysga ega mobil ilovalarni ishlab chiqish va mijozlarga qulay sharoit yaratish talab etiladi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli depozit xizmatlari banklarning likvidlikni boshqarish, moliyaviy shaffoflikni ta'minlash va investitsion jozibadorlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda bu borada jadal rivojlanish kuzatilayotgan bo'lsa-da, global miqyosdagi tajribalarni milliy amaliyotga to'liq integratsiya qilish hali ham dolzarbdir. Ayniqsa, IFRS 9 talablari asosida depozit hisobini yuritish va xalqaro standartlarga mos hisobotlar tayyorlash xorijiy investorlar ishonchini yanada oshiradi.

Umuman olganda, muhokama shuni tasdiqlaydiki, tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlarini rivojlantirish nafaqat bank sektorining samaradorligini oshiradi, balki milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlashda ham strategik ahamiyatga ega.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlarining joriy etilishi bank faoliyatining samaradorligini oshirishda, mijozlarga qulay sharoit yaratishda va moliyaviy shaffoflikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonida depozit mablag'larini elektron platformalar orqali jalb qilish banklar uchun yangi imkoniyatlarni ochmoqda: operatsion xarajatlarni kamaytirish, resurs bazasini kengaytirish va xizmatlar sifatini oshirish.

Biroq, raqamli depozit xizmatlarining kengayishi bilan birga bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, kiberxavfsizlik tahdidlari, internet infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi va aholining moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi ushbu xizmatlarning to'liq salohiyatini namoyon qilishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu bois, tijorat banklari oldida xavfsizlik choralari kuchaytirish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish va moliyaviy bilimlarni oshirish bo'yicha kompleks vazifalar turibdi.

Xalqaro tajribaga tayanilsa, raqamli depozit xizmatlari nafaqat banklarning ichki barqarorligini, balki milliy moliya tizimining jozibadorligini ham oshiradi. Shuning uchun, O'zbekistonda ushbu xizmatlarni rivojlantirishda xalqaro standartlarga, xususan IFRS 9 talablariga to'liq moslashish, ilg'or texnologik yechimlarni joriy etish va milliy amaliyotni global tajribalar bilan uyg'unlashtirish dolzarb hisoblanadi.

Umuman olganda, tijorat banklarida raqamli depozit xizmatlarini takomillashtirish moliya tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlash, aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchini kuchaytirish va mamlakat iqtisodiyotini yanada raqobatbardosh qilishda strategik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Basel Committee on Banking Supervision (2022). Sound Practices: Implications of fintech developments for banks and bank supervisors. Bank for International Settlements.
2. Central Bank of the Republic of Uzbekistan (2024). Annual Report. Tashkent: CBU Publications.
3. IFRS Foundation (2021). IFRS 9 Financial Instruments. London: IFRS Foundation.
4. International Monetary Fund (2023). Digital Financial Services and Financial Inclusion. Washington, DC: IMF Publications.
5. World Bank (2023). Digital Finance in Emerging Markets: Opportunities and Risks. Washington: World Bank Group.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni (2022). "2022–2026 yillarda bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida". Tashkent.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4699-son Qarori (2020). "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida. Tashkent.
8. Nurmuratov, M. (2023). Raqamli bank xizmatlari istiqbollari. Spot.uz maqolasi, 27-iyul.
9. Karimov, B. (2024). Tijorat banklarida raqamli depozitlar va ularning hisobi. Bank ishi jurnali, №2, pp. 15–23.
10. OECD (2022). Digital Transformation in the Financial Sector. Paris: OECD Publishing.
11. European Central Bank (2021). The digitalisation of financial services in Europe. Frankfurt am Main: ECB.
12. Abdullaev, A. (2023). O'zbekistonda bank xizmatlarini raqamlashtirish jarayoni: muammo va istiqbollar. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, №3, pp. 45–52.